

O‘ZBEK TILIGA TARJIMALARDA DIALEKTAL BIRLIKLARNING
BERILISHI: “PRIDE AND PREJUDICE” ASARI MISOLIDA

Norboyeva Zulxumor

*O‘qish joyi: O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistratura
bo‘limi, Tarjimonlik fakulteti, sinxron tarjima (ingliz tili) yo‘nalishi
2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Tarjima san’ati, matnlaro o‘zaro ta’sir va madaniy kontekst translatsiyasi har qanday milliy yoki jahon adabiyoti namunalarini o‘zga tilda namoyon etishda eng muhim jarayonlardan biridir. Adabiy tarjimalar, xususan, ingliz klassik adabiyotining yorqin asarlari o‘zbek tiliga ko‘chirilar ekan, nafaqat lingvistik muammolar, balki madaniy, uslubiy, nutqiy va ijtimoiy nuanslarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Jane Austinning “Pride and Prejudice” (mag‘rurlik va g‘urur) asarini o‘zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar orasida dialektal birliklarning adekvat aks ettirilishi alohida muhimlik kasb etadi. Asl til va o‘zbek tarjima matni o‘rtasida dialektal birliklar, nutqiy shevalar hamda mahalliy o‘ziga xosliklarning berilish uslubi tarjima san’atining sifat mezonini bo‘lib, bu masala hozirda tilshunos olimlar va tarjimashunoslar doirasida dolzarb mavzuga aylangan.

Kalit so‘zlar: Tarjima nazariyasi, dialektal birlik, lingvistik muammo, adabiy til, o‘zbek tarjima maktabi, nutq xususiyatlari, leksik rang-baranglik, uslub, badiiy matnning adekvatligi, semantik moslik, sotsiolingvistika, obraz, realism, adabiy estetika.

Ingliz adabiyoti leksik boylik, uslubiy tafovut va nutqning ijtimoiy qatlamlarga bo‘linish darajasi nihoyatda keng va murakkabligi bilan ajralib turadi. Xususiyl hollarda adabiy matnda dialektal birliklarning ma’nosini, talaffuz ohanglarini, grammatik va fonetik o‘ziga xosliklarni, mahalliy nutq jonlanishlarini milliy tilga zo‘r aniqlik va samimiylik bilan aks ettirish tarjimon oldiga muammoli vazifa qo‘yadi. Ingliz tilining Lids, Yorkshir, London yoki boshqa hududlarga xos so‘z va iboralari, fonetik aksent, leksik turlilik to‘g‘ri va adolatli tarzda tarjimada ifoda topishi uchun tarjimon faqat so‘zma-so‘z pardozi bilan cheklanmay, balki umumiy ijtimoiy, madaniy va tarixiy kontekstga chuqur kirishi zarur. Jane Austinning asarida har bir obraz turli ijtimoiy qatlamning, manzil va makonning nutq imkoniyatlari, nutqiy madaniyati va dialektal xususiyatlari bilan boyitilgan. Bu yerda obrazlarning o‘zaro so‘zlashuvi, harakter xarakteristikasi va jamiyatdagi o‘z o‘rnini belgilashda nutq tili va ayniqsa mahalliy dialektal birliklarning roli muhim ahamiyat kasb etadi. Asardagi dialektal birliklar ba’zan ustuvor xarakterga, ba’zan esa fonik va nuqtatik bo‘yoqcha sifatida nutqda qo‘llaniladi. O‘zbek tiliga bunday birliklarni tarjima qilishda murakkabliklar paydo

bo'ladi, chunki o'zbek tili adabiy normalar bilan chegaralangan bo'lib, dialektlarning keng miqyosda rasmiy adabiyotga kirishi cheklangan [1].

O'zbek tilidagi adabiy tarjima an'anasida dialektal birliklarni ifodalashda ko'pincha bir necha yo'l tanlanadi: birinchisi — butunlay adabiy tilga moslashtirib, dialektal xususiyatlarni yumshatish yoki, ikkinchisi — o'zbek tilining o'ziga xos sheva va lahjalarini muqobil vosita sifatida hikoya matniga singdirish. Boshqa uslub esa, dialektal birliklarni asosan oddiy tilda yoki adabiy tildan yaqin bo'lmagan so'zlar, grammatik qiyosatlar orqali berishdan iborat bo'lib, ko'proq so'z va gap tuzilishida biroz salmoqli differensiyaga ketiladi. Ammo bunday yondashuvlar har doim ham estetik, lingvistik hamda semantik moslik nuqtayi nazaridan maqbul bo'lavermaydi. *Pride and Prejudice* asarini o'zbek tiliga tarjima qilishda dialektal birliklarning ifodalanishi, avvalo, targ'ib qilingan obrazlarning ijtimoiy maqomi va ularning jamiyatdagi o'rni, voqealar rivoji hamda xarakterlarning psixologik portretini o'zida shakllantirish vazifasini bajargani tufayli o'ziga xos uslubiy natija beradi. Masalan, asar qahramonlarining uy xarakteri va ularning ijtimoiy bosqichda tutgan o'rni, bir-biriga bo'lgan muomalalari, muloqoti, kinoya va ironiyalarini to'liq anglash va o'zbek kitobxonasiga aniq yetkazish uchun dialektal birliklarni imkon qadar uslubiy ohangda berishga intilish muhim bo'ladi. Shu jarayonda tarjimon ko'proq kontekstga tayangan holda har bir nutq boyligining funksiyasini anglab yetishi zarur. Tarjimashunoslikda dialektal birliklarni milliy tilga ko'chirishda nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik va madaniy tafovutlarni ham inobatga olish kerak. O'zbek tilida boshqa mintaqalarga xos shevalar yoki so'z o'yinlarini ingliz tilidagi dialektal nutq o'rnida ishlatish ko'pincha sun'iy ohang paydo qiladi va ba'zida asarning muayyan badiiy sur'atiga putur yetkazishi mumkin. Shu bois o'zbek adabiy tilining uslubiy imkoniyatlari doirasida dialektal birliklarni aks ettirishga ehtiyotkorlik bilan yondashiladi, buning uchun asosan umumtil bo'yicha "yumshatish", obrazli so'zlarni tanlash, ba'zan esa nutq ritmini yengil burib, zamonaviy o'zbek adabiy tilining oddiy shakllari bilan yetkazishga urinish ko'proq kuzatiladi [2].

Tarjimada dialektal birliklarni yetarli darajada aks ettirish yoki yo'qligi asarning o'ziga xosligini, personajlar jonli va psixologik xarakterini, umumiy konflikt va ijtimoiy manzarani ko'rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy tarjima texnologiyasi ilg'or bosqichda bo'lsa-da, har doim ham dialektal o'ziga xosliklarni saqlamaslik, nutqning soddalashuvi yoki umummilliy adabiy tilga butunlay ko'chirish natijasida asar rang-barangligi ma'lum darajada yo'qolishi mumkin. Bu jarayonda tarjimon o'zi oldiga bir necha asosiy vazifani qo'yadi: birinchidan, asar muallifining uslubini, nutqiy boyligini va dialektal rang-baranglikni imkon qadar saqlash; ikkinchidan, o'zbek kitobxorining zamonaviy idroki va adabiy didi bilan uyg'unlashtirish; uchinchidan esa, asarning umumiy ruhiy-falsafiy kayfiyatini yo'qotmaslik [3].

Dialektal birliklarni ifodalashda lingvistik soddalashtirish, asosan quyidagi yo‘llar orqali amalga oshiriladi – grammatik tuzilishlarni umuman o‘zbek adabiy tiliga moslashtirish, kuchli dialektal so‘z va iboralarni neutrallashtirish, jonli nutq tusini ifodalaydigan ekvivalent mazmunga ega o‘zbek so‘z va gaplariga almashtirish, ayrim aksentlar va sheva ranglarini esa butunlay tashlab yuborish. Bu jarayon o‘z navbatida asarning ichki uyg‘unligi va badiiy yaxlitligiga oid muammolarni yuzaga chiqaradi. Chunki, har bir personaj o‘ziga xos dialektal qatlamni namoyon qilgan holda, o‘quvchi uchun jonli obraz va jonli nutq manzarasini yaratadi. Ayrim ingliz dialektal birliklarini o‘zbek tilida mos variantda ifodalashda, tarjimon o‘zbek lahja yoki shevalarining ekvivalentidan foydalanilishi masalasini ham chuqur o‘ylab ko‘radi. Masalan, personajning qishloq nutqini aks ettirish uchun Samarqand, Farg‘ona yoki boshqa hududlarga xos jonli so‘z birikmalarini kiritish ba‘zan asar zamini uchun begona ko‘rinishi mumkin. Shu bois ko‘p hollarda tarjima matnida dialektning lisoniy bo‘yoqchasi yumshatilgan, leksik jihatdan minimal qiyosda tartibga solingan holda beriladi. Bu holat, o‘zbek kitobxonasi dialektal tafakkuri va adabiy ta‘biga zid kelmasligi uchun tanlanadi. Natijada ingliz dialekti o‘zbek adabiy tilining yengil, soddaga, ommabop qatlamlari orqali ifodalanishiga erishiladi [4].

Asar ichida dialektal birliklarni ko‘chirish masalasi o‘zbek tarjima maktabining umumiy yondashuvi, zamonaviy til taraqqiyoti, etnolingvistik ustuvorliklar, o‘zbek adabiy tilining ko‘p qatlamlilik, milliy madaniyatga xos sub‘ektiv jihatlar orqali belgilanadi. Tarjimon ko‘p hollarda zamonaviy va adabiy xususiyatlar asosida, ijtimoiy nutq qatlamlari – rasmiy, kundalik va jonli so‘z birikmalaridan foydalanadi, dialektal bo‘yoqchani badiiy matnga singdirishga harakat qiladi, ammo hech qachon ekstremal yoki murakkab shevalarga o‘tib ketmaydi. Zero, o‘zbek zamonaviy adabiy tili uchun dialektlarning o‘rni hozircha cheklangan va adabiy talablar asosida tartibga solingan [5].

Xulosa: O‘zbek tiliga adabiy tarjimalarda, xususan “Pride and Prejudice” asarida dialektal birliklarning ifodalanishi muhim lingvistik, madaniy va badiiy muammolar bilan bog‘liq. O‘zbek adabiy tarjima an‘anasi, mavjud estetik me‘yor va madaniy qadriyatlar asosida dialektal birliklarni to‘g‘ri va o‘rinli tahrir qilish, ularni milliy til imkoniyatlari doirasida yumshatish yoki ne‘tral shaklda ifodalashga intiladi. Bunda asar uslubi va muallif nuqtayi nazar, personajlar nutqining o‘ziga xosligi, jamiyat ijtimoiy ko‘rinishi hamda milliy tilning badiiy imkoniyatlari o‘zaro uyg‘unlikda talqin qilinadi. Tarjimada dialektal birliklarni muvaffaqiyatli ifodalash asar badiiyatining, obrazlar jonlilik va realizm ohangining boyishini, o‘zbek o‘quvchisining xalqaro adabiy hayot bilan to‘laqonli tanishishini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedova T. “O‘zbek tarjima san’atining zamonaviy tashvishlari”, Toshkent, 2021.
2. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, “Tarjimashunoslik” maqolasi.
3. Qurbonov O. “Tarjima nazariyasi va amaliyoti”, Toshkent, 2020.
4. Karimov M. “Badiiy asarni tarjima qilishda lisoniy rang-baranglik”, ilmiy maqola, 2019.
5. www.tashgiv.uz – Tarjimashunoslik fakulteti darsliklari va metodik materiallari.
6. Abdulhamidov I. “Jane Austen va o‘zbek adabiy tarjimasi” – ocherklar, 2023.
7. Jo‘rayev Q. “Tarjimada dialektal birliklarning o‘rni”, ilmiy maqola, Toshkent, 2022.
8. www.ziyonet.uz – Tarjimonlar jamiyati tavsiyalari va ilmiy maqolalar.
9. Mirzayeva D. “Global badiiy matnlarni o‘zbek tiliga tarjima qilish muammolari”, 2021.
10. Austen J. “Pride and Prejudice” asarining o‘zbek tilidagi nashri (rasmiy tarjima).